

A FRANCIA FORRADALOM BICENTENÁRIUMÁNAK MÉRLEGE

Egy jelentős történelmi évforduló mérlegének megvonása mindenekelőtt módszertani kérdéseket vet fel. Megvalósítható deskriptív módszerrel, vagyis az előzményeknek, majd maguknak az évfordulós eseményeknek az ismertetésével, megtoldva a tömegkommunikáció szerepvállalásának bemutatásával. Bár ez a módszer is felkínálja a lehetőséget bizonyos alapvető tanulságok levonására, a francia forradalom esetében célszerűbbnek tűnik, ha elvégezzük a jelenkori történetírás fő irányzatainak összehasonlítását. Mindazok, akik ennek a feladatnak az elvégzésére vállalkoztak, egyöntetűen azt vallják, hogy – a francia forradalom különösségéből következően – egy ilyen összevetésnek nem csupán historiográfiai, hanem politikai és ideológiai összetevői is vannak, mert a téma „történetírói kidolgozásába organikusan belejátszanak a történész politikai és ideológiai elkötelezettségei”.¹ Céлом tehát az, hogy pontosan ezt: a politikai, ideológiai és a szűkebben értelmezett historiográfiai szempontok szimbiózisát bebizonyítsam.

A 200. évforduló legtágabban vett „környezetét” a szovjet tömb 1989-ben bekövetkezett összeomlása határozta meg. Jack Lang kulturális miniszter nem is mulasztotta el, hogy jellegzetesen francia nézőpontú párhuzamot vonjon a két évszám között, mondván senki sem gondolta volna, „hogy 1989-ben tanúi leszünk annak, hogy a forradalom előnyomul az egész földkerekségen”.² Az év végén a párizsiak a „szabadság által meglátogatott” európai fővárosok: Prága, Berlin, Moszkva, Budapest és Szófia nevét harsogták, Václav Havelt és Andrej Szaharovot éltették.

A nagybetűs történelem tehát tálcán kínálta fel a perdöntő bizonyítékot részint a francia jobboldal, részint a hagyományos forradalomábrázolásnak hadat üzenő, s ellenfelei által „revizionistának” nevezett történetírói iskolának. A jakobinus gyökereivel kezdetektől büszkélkedő bolsevizmus történelmi veresége után számukra úgy tűnt, hogy igazukat többé senki sem vonhatja kétségbe.

Kézenfekvő egy pillantást vetni a 100. és 150. évfordulóra. 1889-ben a köztársasági érzelmű történetíró, Alphonse Aulard karmesteri pálcjának intésére a nemzet Georges Dantont emelte magasba, Odeon téri szobortalapzatára, ahol kinyújtott karral mutat a határok felé, amelyeknek megvédésére szólított fel. A poroszoktól elszenvedett katonai vereség után, revansra készülve a néptribun Dantonra volt szükség, a hazafias érzület felkorbácsolására. A 150. évfordulón, 1939-ben, szinte napokkal a második világháború kitörése előtt pedig a fasizmus, vagyis ismét a közös ellenség elleni harc volt napirenden. Napjainkban ilyen össznemzeti cél nem lebegett (és nem is lebeghetett) a franciák előtt. A III. köztársaság 1880 után felívelő korszakának optimizmusa is hiányzik, mivel az országot súlyos társadalmi problémák gyötrik. A jövő sok tekintetben bizonytalan. Valószínűleg részben ezzel függ össze az a jelenség is, hogy a nemzeti identitást a helyi, regionális azonosságtudat kialakítására tett sikeres erőfeszítések helyettesítették. „Nekem úgy tűnik, hogy a helyi identitás keresése a bicentenárium valóban markáns vonása.”³ Az idézett szerző, Patrick Garcia szerint ebben az értelemben lehet beszélni „mikro-eseményesítésről” („micro-événementalisation”).

Még egy fontos, döntően belpolitikai megfontolásokra visszavezethető sajátossága van a bicentenáriumnak: rövidege. Már ami a hivatalos megemlékezéseket illeti. Ezeket a kormányzat 1989-re időzítette és decemberben be is fejezte. Ebben a hónapban „pantheonizálták” a forradalom három új reprezentánsát (jelképes temetést rendeztek számukra a nemzet nagyjainak végső nyughelyet adó Pantheonban), Jean Condorcet filozófust, Gaspard Monge tudóst és Henri Grégoire abbét. „A gyűlölet nélküli emberek”, a „tolerancia forradalmárai” nyilvánvalóan ellensúlyt képeztek a hatalmi vágytól megrészegült néptribunokkal, az egymást felfaló pártpolitikussal szemben. Kiválasztásuk döntően François Mitterand köztársasági elnöknek és a bicentenáriumért közvetlenül felelős környezetének műve volt. Az elnök nem akarta elnyújtani a történelmi évfordulót, hogy ne adjon ürügyet a jobb- és baloldalnak régi ellentétek felelevenítésére, hiszen a forradalom 1790-től kezdve radikalizálódott. Ezen túlmenően Mitterand, ahogy egy amerikai szerző rámutat, ezzel a gesztussal (a mai ideálokat képviselő három történelmi személy hőssé avatásával) nagyon is konkrét belpolitikai célt követett: a mérsékelt jobboldal támogatását akarta elnyerni.⁴ Erre vall az is, hogy az elnök több alkalommal is elítélte a forradalom tévedéseit, beszélt barbár tetteiről, a karmelita atyák kivégzéséről. Más kérdés, hogy kinyújtott jobbát nem fogadták el, így például a katolikus egyház és az ellenzék képviselői távol maradtak a Pantheonnál rendezett ünnepségtől.

A történelemszakma egyes képviselői az utóbbi években szóvá tették, hogy a kormány túl gyorsan nyilvánította befejezetnek a bicentenáriumi rendezvényeket. Michel Vovelle, aki Albert Soboul utóda a Sorbonne híres intézetének (Institut d'Histoire de la Révolution Française) élén, annak a véleményének adott hangot, hogy „bármit gondoljon is valaki a mi bicentenáriummunkról, túlságosan hamar lezárták, jóval azelőtt, hogy időnk lett volna kellő alaposággal szembenézni 93-mal és 94-gyel. Tegyük hozzá 1795-öt, ezt a kulcsfontosságú időszakot is, amely más irányt adott a forradalom folyamának.”⁵ (Vovelle e helyütt kétségtelenül arra célzott, hogy Thermidor nemcsak a fehérterrort eredményezte, hanem ki is szorította a népi tömegeket a politikából-politizálásból, és létrehozta a gazdagok köztársaságát.)

Ezek után áttérek a francia történetírás jelenkori irányzatainak elemző bemutatására. Ennek során legfőképpen egy amerikai szerző, Steven L. Kaplan vaskos, több mint 800 oldalas monográfiájára támaszkodom, amely „Adieu 89” címmel jelent meg.⁶ Nem véletlen, hogy egy külföldi historikus végezte el a legalaposabban a bicentenáriumi mérlegének elkészítését. A magyarázat kézenfekvő: Kaplan nem tartozik a francia történészek egyik csoportjához sem, független a kormány által létrehozott bicentenáriumi bizottságtól is, egyszóval nem tartják fogva azok a sokszor láthatatlan kötelékek, amelyek gátolhatták volna abban a törekvésében, hogy objektív mércével mérje valamennyi francia történelem. Nem állíthatom, hogy az övé az utolsó szó, az idő mutatja majd meg munkája valódi értékét, azonban nem vonható kétségbe, hogy az egyes szerzőkről közzölt portréi, állásfoglalásai a szóban forgó irodalom alapos ismeretéről tanúskodnak, és – véleményem szerint – helytállóak.

A jobboldalinak vagy inkább ellenforradalminak nevezett irányzatot Pierre Chaunu nevével kapcsolják össze. A különben kiváló szaktörténésznek elismert Chaunu az évfordulón azzal a vulgáris kijelentésével tett szert nevezetességre, hogy valahányszor elhalad a Lazare Carnot-ról elnevezett gimnázium épülete előtt, köp egyet, mivel Carnot adott parancsot a vendée-i lázadók leverésére. Számptalan újságcikkben (főként a *Le Figaro*-ban), interjúban és előszóban támadta a francia forradalmat, mégis a vendée-i pol-

gárháborúról elterjesztett tézisével okozta a legnagyobb feltűnést. Genocídiumnak, azaz népirtásnak minősítette a köztársasági hadsereg által okozott pusztítást, vagyis a fasizmusnak fenntartott fogalmat alkalmazta Vendée-ra. Ő írt előszót tanítványának, Reynald Secher-nek „Francia-francia népirtás” című művéhez, amely a sok ezerre tehető bicentenáriumi könyvtermés szenzációja lett. Kaplan idézi Chaunu büszke kijelentését, hogy „én vagyok az, aki megalkotta ezt a kifejezést”.⁷ A megtorlás áldozatairól szólva csak úgy dobálózott a százezrekkel; elsősorban neki köszönhető, hogy mind Franciaországban, mind pedig külföldön számosan átvették – a legcsekélyebb kritika nélkül – adatait.

E helyütt kívánom megjegyezni, hogy a bicentenárium alkalmából készült filmeket, tévé-vetélkedőket és a különféle kiállításokat is számításba kell venni, hiszen a nagyközönség köztudottan nem monográfiákból, hanem pontosan ilyenfajta megemlékezésekből tájékozik. Divatba jött Vendée, a fanatikusan vallásos, a központi, forradalmi kormány ellen fegyverrel harcoló vendée-i paraszt. Magyarországra is „begyűrűzött” ez a divathullám, 1991 és 1994 között a magyar televízió is sugárzott filmeket, melyeknek hősei az említett parasztok és vezérek, a gögös nagyurak voltak. Hadd emlékeztessék továbbá a „Vörös Pimpernel” című angol filmalkotásra. Volt olyan hazai újságíró, aki lelkendezve méltatta Pimpernelnek, a glaszékesztyűs angol gentlemannek a hőstetteit, aki sok áldozatot mentett ki a francia kormányzat karmaiból. Ez utóbbinak a képviselői természetesen valamennyien szadista hajlamú, sőt vérszomjas lények voltak, akik szórakozásképpen emberfejekkel labdázta. (A történeti valóságról csupán annyit, hogy a francia történészek ma katasztrofálisnak ítélik a forradalom gyarmatpolitikáját. Amíg a forradalmárok belső problémákkal, többek közt a rabszolgaság kérdésével voltak elfoglalva, Anglia egymás után foglalta el a Karib-térség francia szigeteit.)

Külön említést érdemel Andrej Wajda világhírre szert tett „Danton”-ja. Ez a film mondanivalóját közismerten az 1980-as évek lengyel valóságából merítette, azonban sok francia olvasatában Wajda nem volt objektív, „örjögésnek” minősítve a forradalmat. A film szerintük a pragmatikus Dantont, az „emberarcú forradalom” hívét élesen szembeállította Robespierre-rel, aki a „jeges és embertelen” forradalom megtestesítője volt. (A szóhasználat jellemző az 1970–80-as évtizedekre.)

Visszakanyarodva Chaunu genocídium-téziséhez, több francia történész, így pl. a nálunk nem ismert Maurice Agulhon, Jacques Godechot és mások szembeszálltak vele. Vovelle a forradalmi mentalitásról publikált művében tárgyalja Turreau de Garamboulville tábornok „pokoli hádoszlopainak” brutális megtorló akcióit Vendée-ban. Mindazonáltal tagadja annak az eljárásnak a jogosságát, hogy egyes vidékek ténylegesen nagy emberveszteségeit az egész térségre kivetítve 600 ezer áldozatról írjanak. Komoly történészek haboznak megtenni ezt a lépést – írja, verzója szerint „valójában egy régi típusú háborúról van szó”.⁸

Térjünk most át a francia historiográfia másik jelentős, a közelmúltig domináns irányzatára, amelyet jakobinus-marxistának, forradalminak, klasszikus történetírói iskolának is neveznek. Ennek az irányzatnak az élén Soboul állt, köréje tanítványainak népes csoportja tömörült. Soboul neve feltételezhetően a legismertebb Magyarországon, hiszen az utóbbi 40 évben a történelemtanárok nemzedékei az ő monográfiájából tanulták a francia forradalom történetét. A Sorbonne „fellegvárában” ülve, élete utolsó időszakában (1982-ben halt meg) el kellett viselnie François Furet heves, koncentrált támadásait. Kaplan „ultrakonzervatívoknak” nevezi beállítottságát, és azt emeli ki, hogy ezekben az években már stagnált a tevékenysége, nem tudott a korábbihoz hasonlóan

meggyőző módon reagálni az őt ért támadásokra.⁹ Mint a Francia Kommunista Párt tagja, másoknál közelebről megtapasztalta a marxista reflexek gyengülését, a Nyugat-Európában általánossá váló konzervatív politikai klímának a humán értelmiségre gyakorolt hatását. A bicentenárium előestéjén utóda, Vovelle vette át a szerepét. Soboul neve alatt jelent meg 1989-ben – több mint 1000 oldalon – a Dictionnaire historique de la Révolution française, ténylegesen Jean-René Suratteau és François Gendron szerkesztésében. Az egyes szócikkeket Soboul barátai és tanítványai írták. Elég felütni az állásfoglalás szempontjából rendkívül fontos, nyolc oldalt kitevő és Claude Mazauric által írt „Jakobinusok – jakobinizmus” címszót, hogy meggyőződhesünk arról, jóllehet a korábnál árnyaltabban, de határozottan képviseli ez az iskola a sobouli koncepciót. Mazauric záró mondata szerint „hidegvérrel tekintünk akcióikra, amelyekben mindenekelőtt egy szigorúsággal és hősiességgel végrehajtott akaratot fedezünk fel, hogy kikényszerítsék 1789 nagy egyenlősítő eszméjének a diadalát, s ily módon befejezzék a forradalmat”.¹⁰

A történészeknek ez a köre 1992-ben megemlékezett Soboul halálának 10. évfordulójáról, 1995-ben, a 200. évfordulón pedig konferenciát rendezett az 1795. május 20–22-i, a forradalmi naptár szerint Prairial 1–3-i népi felkelésről, „Prairial mártírjairól”. A lengyel származású, de Nyugaton élő történész, Bronislaw Baczko arra mutatott rá, hogy „talán Prairial 1. volt az egész forradalmi korszak »legnépibb« napja”, s hogy a Konvent üléstermék előzőnlő tömeg által alkalmazott erőszak „kettős értelemben is vad: ösztönös és kegyetlen”.¹¹ A feldühödött tömeg „kenyeret, de azonnal” és az 1793-as (jakobinus) alkotmány bevezetését követelte. Anélkül, hogy eltúloznám ennek a konferenciának a jelentőségét, egy következtetés levonása mégiscsak indokolt: megrendezése – a kormányzati szándékkal ellentétben – a bicentenáriumi megemlékezések „meghosszabbításának” minősül. És mivel a forradalom öntörvényű fejlődése következtében Prairial a „nagy” forradalmon belüli „népi” forradalmat jelöli, e téma újbóli napirendre tűzése egyben kutatási célkitűzést is jelent, ahogy ez több hozzászólásban is megfogalmazódott.

A forradalom historiográfiájának harmadik irányzatát képviselő Furet üstökösként robbant be a francia tudományos életbe. Nevét-hírét Denis Richet-vel közösen írt monográfiájával alpoztta meg.¹² Amikor a bicentenáriumi előkészítő „gépezet” beindult (nagyjában-egészében az 1980-as évek derekán), ő lett a média koronázatlan királya. Két ujjából v betűt formázva, szóban is megfogalmazta azt a meggyőződését, hogy „én győztem!” Vitathatatlan tehetsége, meghökkentően újszerű gondolatai, kiváló debatterei képességei, „mindenütt-jelenléte”: mindezek a tulajdonságai szinte predesztinálták arra, hogy magára vonja nemcsak a szakemberek, hanem a történeti kérdések iránt érdeklődő szélesebb rétegek figyelmét is. Sokat nyomott a latban az a körülmény is, hogy rendkívül kombattáns volt a forradalomértelmezés terén korábban egyeduralkodó egyetemi körökkel, elsősorban persze a Soboullal folytatott polémiákban.

Legfontosabb elméleti újítása az ún. dérapage (megcsúszás)-tézis kidolgozása volt. Ennek lényege az, hogy a francia forradalom 1789-ben demokratikus eszmék jegyében bontakozott ki, azonban a következő években, egyes diktatórikus hajlamú forradalmárok tevékenységének eredményeként beletorkollott a jakobinusok véres diktatúrájába. Talán legnagyobb hatású munkájában, az 1983-ban piacra dobott és immár magyar nyelven is hozzáférhető, „Gondoljuk újra a francia forradalmat” címet viselő tanulmánykötet¹³ nyitó fejezetének címével tulajdonképpen formába is öntötte jelmondatát: „A francia forradalom befejeződött”. Ezt kiegészíti az a szlogenje, hogy „a for-

radalom hideg tárgy”, tehát semmi köze sincs sem a jelenhez, sem a jövőhöz. Legfőbb célkitűzésének azt tekintette, hogy megtisztítsa a mítoszoktól a forradalom történetírását. „Itt az ideje, hogy megszabadítsuk azoktól az elemi szintű üzenetektől, amelyeket maga a forradalom hagyott örököseire, s átengedjük a történész *primum movens-e*, az intellektuális kíváncsiság és a múlt megismerésére irányuló érdekek nélküli tevékenység birodalmába.”¹⁴

A furet-izmus foglalatla, kézikönyve az a „*Dictionnaire critique de la Révolution française*”, amelyet 1988-ban jelentetett meg legközelebbi munkatársával, Mona Ozouffal közösen¹⁵. Érdemes felütni a jakobinizmust taglaló terjedelmes címszót, amelyet maga Furet írt, és idézni a „jakobinus” vagy a „jakobinizmus” fogalmi meghatározását. Eszerint olyan különleges vonzalmak jellemzik a jakobinusokat, mint „a nemzeti szuverenitás oszthatatlansága, az állam elhivatottsága a társadalom átalakítására, kormányzati és adminisztrációs centralizáció, az állampolgároknak a törvényhozás azonos elbírálása által biztosított egyenlősége, az emberek belső átalakítása köztársasági nevelés segítségével, továbbá vonzalom a nemzeti függetlenség iránt”.¹⁶ A szövegből az is kitűnik, hogy Furet szemében a jakobinizmus igazi veszélyessége nem egyes képviselőinek nézeteiben vagy akár tetteiben, hanem a „hálózatban”, az általuk létrehozott és igen eredményesen működtetett „gépezetben” keresendő. Az utóbbi két kifejezés alatt a központi, vagyis a párizsi Jakobinus Klubot kell érteni, amely a királyság 1792 nyarán bekövetkezett megdöntéséig 500 vidéki fiólkát hozott létre, s tartott velük igen szoros kapcsolatot egy levelező bizottságon keresztül. A következő, 1793-as évben (a forradalom híres II. évében) a jakobinusok már nem csupán egy politikai társaságot alkottak, hanem vidéki klubok ezreit is ellenőrizték, 100–200 ezer militáns személyt („aktivistát”) tömörítettek, egyszóval intézménnyé alakultak át, amely a forradalmi kormány központosító politikájának alapvető eszköze lett. Furet végkövetkeztetése: a bolsevikok már az 1903-as pártszakadástól kezdve példaképüknek tekintették a Jakobinus Klubot, így a jakobinizmus legegységesebb érvényű hagyatéka a 20. század számára egy forradalmi párt eszméje, amely nélkül lehetetlen a (szocialista) forradalom győzelme.

Már az eddigiekből is kitetszhet, hogy Furet a jakobinizmus eszméinek 19–20. századi kontinuitását keresve túllépett Franciaország határain és lényegében egyenes ívet húzott Robespierre-től Leninig és Sztálinig. (Sőt, a 20. század úgyszólván valamennyi nagy és kis diktátoráig.) Szerinte „a sztálinizmus a némileg módosított jakobinus tradícióban gyökerezik”.¹⁷ 1793 és 1917: lényegi összefüggést kifejező történeti párhuzam. Vitathatatlan, hogy a bolsevikok (mellesleg nemcsak ők, hanem az orosz szociáldemokrácia más irányzatai is) rokonszenveztek a jakobinusokkal, és fordítva, a francia értelmiségiek is saját forradalmuk folytatását látták az 1917-es októberi forradalomban, és ez a kontinuitástudat megkönnyítette számukra a csatlakozást a kommunista párthoz. (Nem érdektelen tény, hogy tudomásom szerint a forradalom majdnem valamennyi kiemelkedő történésze, Furet-t is ideértve, hosszabb-rövidebb ideig a Francia Kommunista Párt tagja volt. Godechot kivétel, ő viszont haláláig nem fogadta el Furet koncepcióját.)

Természetesnek tarthatjuk, hogy Furet nézetei már a bicentenárium előtt is kaptak bírálatokat. Ezek hatását azonban jelentős mértékben gyengítette, hogy szétszórtak, töredékesek, vagy a nagyközönség számára túlságosan „szakmai” jellegűek, következőképpen érdektelenek voltak. A legelső valódi, tehát következetesen felépített kritika az Olivier Bétourné és Aglaia L. Hartig szerzőpáros könyvében olvasható.¹⁸ Mindketten

Soboul-tanítványok voltak, s hogy elfogulatlanságukat bizonyítsák, mesterüket is élesen bírálják. Elismeréssel adóznak Furet tehetségének, aki egész egyszerűen megrendítette a történészek közösségét és a Le Nouvel Observateur-tól „a Forradalom királya” nevet kapta (1988. november 3–9.). Ugyanakkor a szerzők azt hangsúlyozzák, hogy Furet-nek nem voltak igazi ellenfelei, tulajdonképpen esata nélkül győzött, s hogy győzelmét sokkal inkább a rendkívül kedvező politikai és társadalmi feltételeknek, mint intellektuális teljesítményének köszönheti.

A Bétourné–Hartig páros könyvének címe sokatmondó: „Gondoljuk újra a Forradalom történetét”. Ez félreérthetetlen utalás Furet már tárgyalt művének címére, tudatos utánzás, amely egy roppant lényeges kérdésre világít rá, jelesül Furet történetírói módszerére. Erről Agulhon úgy vélekedett, hogy a forradalomról folytatott vitában ki kell jelölni a tisztán eszmetörténeti megközelítés határait, mert hatóerőinek globális történetét kell megírni. „Figyelembe kell venni mindent, amit gondoltak róla, de ugyanígy mindazt, ami történt.” Régis Debray tovább szőtte ezt a gondolatot: „A francia forradalom újragondolása nem azt jelenti, hogy a történéseket leszűkítjük arra, amit róluk gondoltak.”¹⁹ Röviden: kritikusi szerint Furet szóban forgó művében nem a forradalom *történetének*, hanem a historikusok koncepcióinak újragondolására szólított fel. Ő maga választotta ki a 19. századból Edgar Quinet-t és Alexis de Tocqueville-t, a 20. századi történetírók közül Augustin Cochint. Az arisztokrata származású, 1916-ban frontkatonaként elesett Cochint azért ásta elő a feledés vagy az ismeretlenség homályából, mivel – akárcsak Quinet és Tocqueville – olyan elméleti konstrukciót dolgozott ki a jakobinusokról, amelyet be tudott építeni a sajátjába. Kaplan szerint végső elemzésben filozófiával foglalkozik Furet. Másik jogos észrevétele az, hogy Furet kevés figyelmet szentel a gazdasági és társadalmi tényezőknek, elsőbbséget biztosítva az eszméknek, az ideológia primátusát vallja. A „körülményeknek” csak másodrendű fontosságot tulajdonít, holott ez a fogalom lényegében azonos a forradalom eseményeivel. Kaplan nagyon kemény bírálatot mond Furet-nek a levéltári kutatáshoz való viszonyáról, azt állítva, hogy „bizonyosan sohasem szállt le a levéltárak mélyére, hogy ott tanulmányozza a forradalom történetét. Soha nem fogta el a levéltári kutatás öröme. Az ő szemében a levéltári búvárkodás kevésbe átható intelligenciát igényel, mint a szövegek elemzése. Mintha bizony a tulajdonképpeni kutatás nem követelne sem képzelőerőt, sem pedig ítélőképességet.”²⁰ Magától értetődik, hogy ebben a kérdésben jelen sorok szerzője nem tud nyilatkozni. Furet minden bizonnyal ismeri a forrásokat, azonban nem ez a döntő kérdés, hanem az, hogy ténylegesen mekkora szerepet szán elméleti építkezései során a levéltári dokumentumoknak.

Még egy észrevételt szeretnék tenni, mégpedig azt a jelentős változást, amelyen Furet nézetei az utóbbi években keresztülmentek anélkül, hogy erre a legcsekélyebb utalást tette volna. Ez a szüntelen változás arra a kérdésfeltevésre ingerelte a már többször idézett szerzőpárost: „Vajon annyi Furet létezik, ahány mű és cikk kikerült a keze alól?”²¹ Erről a zavaró jelenségről különben a magyar nyelven rendelkezésünkre álló Furet-írásokból is meggyőződhetünk. Nem kell mást tennünk, mint fellapozni az Élet és Tudomány 1994. 30. számát, amelyben egy szerencsés kézzel kiválasztott, némileg rövidített beszélgetés olvasható Furet-vel („Sztálin, a Robespierre-utód?” Alcíme: „Robespierre a szovjet totalitarizmus előfutára?”). A francia tudósító legfontosabb kérdésére Furet úgy válaszolt, hogy „ma már nyugodtan mondhatom, nem hiszem, hogy a francia forradalomnak lennének XX. századi követői”. Tagadta továbbá, hogy ami Vendée-ban lejártszódott, összehasonlítható a zsidó genocídiummal. „Először is azért,

mert a francia forradalom ideológiájában még csak utalás sincs egy etnikum kiirtására... Inkább »archaikus« módon gyilkolták le ezeket a parasztokat... Ugyanakkor a bolsevik terror sokkalta inkább volt a rezsim része, benne foglaltatott a pártállam filozófiájában. Megszüntethetetlen volt, mert a rezsim lényegénél fogva kizárt minden véleményütköztetést. Mindez nem áll a francia forradalomra.”

Furet azt is kijelentette, hogy nem kívánja Robespierre-t Stálinhoz hasonlítani, és ma már árnyaltabban ítéli meg a 20. századi totalitárius rendszereket is. A jakobinusok vezérére vonatkozó kitartó faggatózásra úgy felelt, hogy nem volt a II. év „legterroristább” embere. „Ő a terror megtestesítője lett, és ez különbség.” Korábbi nyilatkozatainak ismeretében a legkevesebb, amit mondhatunk, hogy Furet-nek ezek az állításai meglepik az olvasót.

A bicentenárium krónikájában fontos hely illeti meg az 1990-es történész világtalálkozást. Itt mindössze annyit kívánok megjegyezni, hogy mindennemű egyoldalúságtól mentesen, a nézetek pluralizmusának jegyében zajlott le, s hogy szervezőjének, Vovelle-nek a sikerét hozta meg. A sokak által neoliberaisnak nevezett irányat vezéralakja, Furet nem ment el a kongresszusra.

Szorosan témánkhoz tartozik a furet-izmus magyarországi megjelenése. Furet nézeteinek propagálására, műveinek lefordítására, röviden az irányzat hazai (harcos) képviselőjére a pécsi tudományegyetemen tanító Hahner Péter vállalkozott.²² „François Furet a forradalom történetírásának királya” címmel cikket írt a rendszerváltás után a Rubicon hasábjain. (Ugyanebben a számban jelent meg a „Forradalomról és más efféle emberi lomról” című tanulmánya is.) Ebben többek között az olvasható, hogy „házánkban az elmúlt évtizedekben Furet egyetlen művét sem adták ki, arra hivatkozva, hogy vitában áll a marxista Soboullal, Akadémiánk tiszteleti tagjával.”²³ Ki hivatkozott kinek? Próbáltam érdeklődni a könyves szakmában járatos embereknél, de ilyen visszautasításról senki sem tud. Bizonyítékok említése nélkül Hahner állítása pusztán feltevés, tetszetős fordulat. Fetevésem szerint Soboul tényleges dominanciája miatt fel sem merült az igény, hogy Furet-től vagy más francia történésztől bármit is megjelenessenek a forradalom történetéről.

Hahner 1994-ben Pécsen megjelentette Furet már említett művét „Gondoljuk újra a francia forradalmat” címmel. Ennek Hahner által írt utószava megérdemli fokozott figyelmüket. Az 1991–92-es periódusra jellemző diadalittassága csökkent ugyan, álláspontja azonban lényegében nem változott. „Felmérhetetlen jelentőségű *politikai és ideológiai* (kiemelés tőlem – V. S.) változást képvisel az a tény, hogy az 1980-as években mind Franciaország, mind a nemzetközi történettudomány egy liberális, a hagyományokat elvető (vagy inkább más módon értelmező) történettudományt »koronázott« meg a forradalom történetírásának uralkodó tekintélyévé.”²⁴ Érvelésének új eleme Furet-nek az ellenállási mozgalomban játszott (rövid) szerepére vonatkozik. (1944-ben nyáron, érettségije után, kis időre csatlakozott az egyik ellenálló csoporthoz.) Hahner elmeséli, hogy „e korból származik legszörnyűbb emléke is: hat foglyul ejtett német tiszt kivégzése. »Iszonyattal töltött el ez a jelenet«, nyilatkozta negyvenöt év múlva. »Nem sokat számít, hogy igazolható volt-e a kivégzés vagy sem.«”²⁵ A logika szigorú szabályai szerint nem gondolhatok másra, mint arra, hogy Hahner e visszaemlékező szavak idézésével kívánja bizonyítani, hogy Furet már gimnazista korában elutasította az erőszak minden formáját, s így mintegy anticipálta későbbi, tudósi álláspontját és magatartását. Ezzel kapcsolatban két megjegyzésem van. 1. Mit lehet tenni, ha a francia (és más nemzetiségű) patizánok sehogy se voltak képesek arra, hogy az életükre törő

Wehrmacht-tisztkben meglássák a hajdani szőke hajú, kék szemű kisfiút, aki anyukája ölében ülve mogorós csokoládét majszolt? 2. Mindezek dacára lehetne ez magánvélemény is, ha nem kapcsolódnék ahhoz a tendenciához, amit Furet egyes bírálói tettek szövé, hogy ti. a „revizionizmusban” a jakobinizmus-, a diktatúraellenesség valamilyen módon összefonódik a második világháború alatti Résistance jelentőségének lekicsinylésével. Ez a jelenség is világossá teszi, hogy számos ága-boga van ennek a kérdés-komplexumnak, amelyeket csak felvillantani lehet egy rövid tanulmányban.

Szeretnék eloszlatni egy esetleges félreértést: szükségesnek vélem Furet alapvető műveinek magyar nyelvű kiadását. Ismerkedjék csak az olvasó az ő koncepciójával, gondolkozzék el történetírói módszerén, hasonlítsa össze másokéival. Azt azonban félreérthetetlenül le kell szőgezni, hogy szó sincs „királyságról”, egyeduralomról, hogy az „uralkodói” hasonlatnál maradjunk; elmúlt az 1989–90-es évek eufóriája, érkezett a józan számvetés ideje. A furet-izmus nem az egyedül üdvözítő tanítás. A helyzet komikuma abban áll, hogy mint oly sok mással, ezzel is megkéstünk, mármint a furet-izmus hazai elterjesztésével. A viták résztvevői – maga Furet is – már régóta más történeti problémákkal foglalkoznak, ahogy ez a francia folyóiratokból kitűnik (már amennyire ez nálunk nyomon követhető). Továbbra is fennáll a nézetek, a koncepciók pluralizmusa, és ez felel meg a francia forradalom történetírásában kialakult hagyományoknak.

Furet ellenfelei soha nem tagadták, hogy a jövőben nem lehet megkerülni az általa felvetett problémákat, sokszor igen szellemes elméleti megoldásait. Minden történész rákényszerül arra, hogy szembenézzen önmagával, újból végiggondolja a forradalom történetét, saját nézeteit. Számos kérdés vár még megoldásra. A tekintélyes nagyságú gombolyagból egyetlenegy szálat ragadok ki, mert ez okozza a legfőbb dilemmát: szükség volt-e egyáltalán erre a forradalomra? Nem lehetett volna elkerülni? Idézem Agulhon válaszát. „Talán, ha XVI. Lajos I. Ferenc vagy IV. Henrik lett volna. XVI. Lajos azonban az volt, aki.”²⁶ Legyen szabad hozzátenni: és ha lett volna egy angol típusú arisztokrácia, amely nem utasított volna el makacsul minden reformkísérletet. Ha...

Ennyit a bicentenárium mérlegéről. Nem többet – de nem is kevesebbet.

Jegyzetek

- 1 *Simi, Maria*: La Révolution française entre histoire et politique. Annales Historiques de la Révolution Française (a továbbiakban: AHRF) 1996. jan.–márc. 139.
- 2 *Vadász Sándor*: A tolerancia forradalmárai. Élet és Tudomány, 1990. III. 2. 265.
- 3 *Garcia, Patrick*: Les territoires de la commémoration. AHRF 1995. júl.–sept. 457.
- 4 *Kaplan, Steven*: Adieu 89. Paris, 1993.
- 5 AHRF 1996. ápr.–jún. 457.
- 6 Ide kíváncznék egy utalás Kaplan művének franciaországi recepciójáról, erről azonban – sajnos – nincsenek információim.
- 7 Secher, Reynald: Le génocide franco-français. La Vendée–Vengé. Paris, 1986. és *Kaplan*: i. m. 655.
- 8 *Vovelle, Michel*: La mentalité révolutionnaire. Paris, 1985. 254.
- 9 Vö. *Kaplan*: i. m. 631. és *Vovelle*: Combats pour la Révolution française. Paris, 1993. 61–86.
- 10 *Soboul, Albert*: Dictionnaire de la Révolution française. Paris, 1989. 592.
- 11 AHRF 1966. ápr.–jún. 452.
- 12 *Furet, François–Richer, Denis*: La Révolution française. I–II. Paris, 1965–1966.
- 13 *Furet, François*: Gondoljuk újra a francia forradalmat. Pécs, 1994.
- 14 Uo. 23–24.
- 15 A javított kiadás 1992-ben jelent meg négy kötetben.

- 16 *Furet-Ozouf*: Dictionnaire critique de la Révolution française. Idées. Paris, 1992. 243.
- 17 *Furet*: Gondoljuk... i. m. 25.
- 18 *Bétourné, Olivier-Hartig, Aglaia L.*: Penser l'histoire de la Révolution. Paris, 1989.
- 19 *Kaplan*: i. m. 717.
- 20 Uo. 751.
- 21 *Bétourné-Hartig*: i. m. 200.
- 22 A személyeskedésnek még a látszatát is kerülve, nem sorolom fel tételesen, hol, mikor és milyen hangnemben támadott engem Hahner Péter, miután a fő hazai „soboulianus” történésznek minősített. Minimális önbecsülésem azonban arra késztet, hogy egy vitathatatlan *tényt* leszögezzek: hét éve nem volt módom állásponthoz kifejtésére, mivel a szerkesztőségek ajtai bezárultak előttem.
- 23 Rubicon, 1991. 12. sz. 11.
- 24 *Furet*: Gondoljuk... i. m. 201.
- 25 Uo. 195.
- 26 *Agulhon, Maurice*: Débats actuels sur la révolution en France. AHRF 1990. jan.–márc. 7.